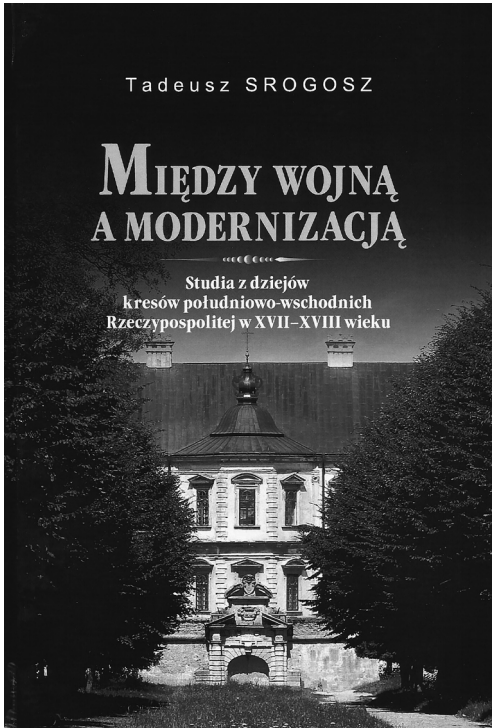

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

SROGOSZ T.

MIĘDZY WOJNĄ A MODERNIZACJĄ: STUDIA Z DZIEJÓW KRESÓW POŁUDNIOWO-WSCHODNICH RZECZYPOSPOLITEJ W XVII-XVIII WIEKU. – CZĘSTOCHOWA: WYDAWNICTWO AKADEMII IM. JANA DŁUGOSZA, 2016. – 267 s.

СРОГОШ Т.

МІЖ ВІЙНОЮ Й МОДЕРНІЗАЦІЄЮ: ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ ПІВДЕННО-СХІДНИХ ОКРАЇН РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У XVII-XVIII СТ. – ЧЕНСТОХОВА: ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ ІМ. ЯНА ДЛУГОША, 2016. – 267 с.

Із набуттям нашою державою незалежності українська історична наука не тільки почала позбуватися застарілих методологічних засад, але й входить у міжнародний науковий простір. Від цього часу вже не одиниці тих, кому поталанило, а цілий ряд перспективних молодих і маститих дослідників активно опановують центрально- та

західноєвропейські бібліотеки й архіви. Перестало бути табуваним спілкування із закордонними колегами. Проводяться міжнародні конференції, реалізуються численні грантові програми (прикладом може слугувати діяльність професорів Л.Зашкільняка та Є.Матерніцького), літні школи для молодих науковців тощо. Є підстави говорити про плідну співпрацю українських і польських дослідників, що дозволяє поступово долати розбіжності в підходах та поглядах на спільне минуле. Польські колеги цікавляться напрацюваннями українських (у тому числі діаспорних) істориків. Своєю чергою, не залишається поза увагою доробок польських фахівців.

Нашу увагу привернула нещодавно опублікована праця відомого своїми попередніми монографіями¹ доктора габлітованого, титулярного професора,

¹ *Srogosz T. Problemy sanitarno-zdrowotne w działalności administracji Rzeczypospolitej w okresie stanisławowskim. – Łódź, 1993. – 498 s.; Idem. Dżuma ujarzmiona? Walka z czarną śmiercią za Stanisława Augusta. – Wrocław, 1997. – 151 s.; Idem. Pomoc weteranom, rannym i chorym na*

завідувача кафедри історіографії та методології історії Академії імені Я.Длугоша Тадеуша Сроґоша. Це – зібрання суттєво доопрацьованих статей автора (частина з яких виходила друком раніше) із тематики польсько-української минувшини XVII–XVIII ст. Принагідно зазначимо, що на цю обставину у вступі звертає увагу й сам автор (с.12). На переконання польського історика: «Історію України XVII–XVIII ст. можна розглядати в рамках змагання з атмосферою страху, суспільними заворушеннями, епідеміями й війною – з одного боку, та відбудовою і модернізацією – з іншого» (с.10). У вступі дослідник також здійснив спробу дати трактування поняття «креси» в різні історичні періоди. Так, зауважується, що воно застосовувалося у суспільно-культурному контексті, власне, з XIX ст. Під «кресами» зазвичай розуміли південно-східні окраїни історичної Речі Посполитої. Т.Сроґош звертає увагу читача на ту обставину, що, зважаючи на критичне ставлення українських і деяких західних фахівців до терміна «креси», сучасний польський дослідник З.Будзинський започаткував у польській історіографії дискусію стосовно того, чи не слід визначення «креси» замінити виразом «пограниччя»? На думку Т.Сроґоша, більш нейтральними дефініціями будуть «Правобережна Україна», «Правобережжя», які часто використовують українські й російські історики. Однак структура праці, зокрема проблематика першого та четвертого розділів, не дозволили авторові послуговуватися ними при визначенні назви.

Книга складається з чотирьох частин. Першу («Зустріч з історіографією») відкриває розділ, присвячений проблемі образу козаків в історіографії Л.Кубалі. Т.Сроґош зауважує, що не так уже й багато дослідників вивчали творчу спадщину відомого львівського історика. Серед них він називає представницю познанського осередку А.Кубяк, теоретика військової стратегії Б.Миськевича, дослідницю зі Львова О.Руду, докторантку Дніпровського національного університету О.Пестрикову. Додамо, що не оминула своєю увагою доробок Л.Кубалі історик із Херсона А.Ткачук. Автор рецензованої книги звертає увагу на те, що Л.Кубалю у своїй творчості дотримувався підходів, сформованих у тогочасній польській історіографії. Аналізуючи оцінки відомого дослідника з Ополя, доктора габлітованого, професора Т.Цесельського, акцентується на його критичному баченні наукової спадщини Л.Кубалі. Адже, на переконання Т.Цесельського, «поряд із розвідками А.Ролле й Ф.Равіта-Ґавронського праці Л.Кубалі відносяться до популярних і некритичних, також вони бідні на факти». Т.Сроґош дає пояснення такій ситуації, звернувши увагу на те, що А.Ролле був лікарем, а Ф.Равіта-Ґавронський – випускником аграрного вишу. Стосовно Л.Кубалі, Т.Сроґош зауважує, що польського історика зі Львова активно цитували як сучасники, так і нинішні дослідники українського козацтва. Він також зазначає, що творчість Л.Кубалі справила неабиякий вплив на автора «Вогнем і мечем» Г.Сенкевича.

Достатнє місце автор рецензованої книги приділив відображенню у працях Л.Кубалі постаті Богдана Хмельницького, до якого, очевидно, той не

ziemiach polskich w latach 1806–1807. – Częstochowa, 2001. – 204 s.; *Idem*. Między biologiczną egzystencją człowieka w dziejach a historią nauki. – Częstochowa, 2003. – 248 s.; *Idem*. Żołnierz swawolny: Z dziejów obyczajów armii koronnej w XVII wieku. – Warszawa, 2010. – 264 s.

мав великих симпатій, хоч і визнавав його хоробрість і військовий талант. Т.Срогош наводить думку П.Борека про те, що чим ближче до події, тим більше опоненти зображують особу гетьмана в негативних тонах. На переконання автора – характеристика Б.Хмельницького і його діяльності потребує подальшого ґрунтовного вивчення.

Другий розділ має назву «В колі українських дослідників гайдамацьких рухів: Петро Мірчук і Григорій Й. Храбан». Автор звертає увагу на ту обставину, що в умовах міжкультурного діалогу бар'єри до ознайомлення з працями представників інших держав, у тому числі українських істориків, мають бути подолані. Вибір фахівців, чиї студії аналізуються, не був випадковим, адже вони займалися гайдамацьким рухом і Коліївщиною (с.33). На переконання дослідника, П.Мірчук і Г.Храбан – це помітні постаті в українській історіографії. Перш ніж характеризувати доробок своїх героїв, Т.Срогош знайомить читача з їхніми біографіями, адже він переконаний, що життєвий і науковий шлях, перипетії з написанням статей і монографій позначилися на їх якості. Далі здійснено аналіз за розділами однієї з найбільш знаних праць П.Мірчука «Коліївщина: Гайдамацьке повстання 1768 р.» (Нью-Йорк, 1973 р.). Автор акцентує увагу на тому, що польські й російські історики, особливо давні, уважали, нібито повстанці не мали жодної мети, та й не могли її мати. Однак П.Мірчук стверджував, що Коліївщині притаманні важливі ознаки національно-визвольної боротьби. Польський фахівець зазначає, що оцінка інтерпретацій П.Мірчука не може бути однозначною. З одного боку, його праця оперта на широке коло джерел. Однак питання викликають підбір фактів, тенденційність тез, рясне послуговування «специфічною» термінологією (наприклад, «польська окупація»).

Т.Срогош звертає увагу, що проблематику гайдамацького руху Г.Храбан вивчав в архівах Києва, Львова, Москви й Ленінграда впродовж кількох десятиків років. Вінцем його дослідницьких зусиль стала книга «Спалах гніву народного (Антифеодальне народно-визвольне повстання на Правобережній Україні у 1768–1769 рр.)» (Київ, 1989 р.). Автор рецензованої праці розділ за розділом розглядає погляди українського знавця гайдамацького руху. Т.Срогош зазначає, що Г.Храбан оперся на марксистську методологію й зобразив повстання як «класову боротьбу» неможливих прошарків населення всіх національностей проти «пануючої шляхти». Польський фахівець однією з ключових вад праці Г.Храбана вважає необізнаність його із джерелами, що зберігаються в архівах і рукописних відділах бібліотек Польщі. На його думку, у шкільних підручниках нашої країни чільне місце посіли деякі хибні підходи до гайдамацького руху. Вихід полягає в напрацюванні спільного бачення щодо гайдамацьких рухів, «яке запропонувала відома дослідниця новітньої історії України Наталія Яковенко» (с.45). Т.Срогош вважає – поки що в останні роки відновлюються давні підходи. Прикладом цього наводить постановку Т.Чухлібом проблеми: «Уманська різня», «Уманська трагедія» чи «Уманська перемога»? який, на його думку, критично підійшов до інтерпретацій Н.Яковенко та Л.Зашкільняка (с.46).

У третьому розділі («Модернізація чи цивілізаційне запізнення шляхетської Речі Посполитої? Правобережна Україна в розумінні Валентина Отамановського й Миколи Крикуна») автор зазначає, що українські історики займаються не тільки минулим козацтва, гайдамаками, періодом Руїни тощо, але й проблемами модернізації Правобережної України. У цьому зв'язку польського фахівця зацікавили науковий шлях і творчість В.Отамановського та М.Крикуна. Він звернув увагу на те, що перший був одним із фундаторів Центральної Ради, а як дослідник зосередив основну увагу на історії медицини, охорони здоров'я й аптечній справі. Автор визнає, що на творчість В.Отамановського значний вплив справила тогочасна тоталітарна радянська система, але це не має бути підставою для нехтування його студіями (с.61).

Характеризуючи багатогранний доробок М.Крикуна, польський дослідник особливу увагу приділив його праці «Документи комісарського суду Подільського воеводства 1678–1679 рр.» (Львів, 2015 р.). За твердженням Т.Сроґоша, «завдяки виданню джерел та аналізу джерельних матеріалів Крикун безперечно здобув собі повагу не тільки в Україні, а також в інших країнах, у тому числі в Польщі» (с.67).

У розділі «Події далекої й палаючої України у трактуванні Владислава Анджея Серчика» Т.Сроґош зазначає, що бажання дати оцінку творчості колеги по цеху прийшло спонтанно, можливо, під враженням від звістки про його смерть. Не зраджуючи своєму стилю, він пропонує читачеві ознайомитися з біографією, науковим шляхом і доробком В.А.Серчика. Акцентує увагу на тому, що темою габілітаційної праці історика з Жешува була Коліївщина. Ця студія написана на основі вагомого джерельного матеріалу, виявленого в архівах Польщі й України. Т.Сроґош, посилаючись на високі оцінки розвідок В.А.Серчика з боку інших дослідників, від себе додає, що виокремив би його сміливість і прагнення не уникати важких питань та фактів (с.79).

Другу частину книги («Неспокійна Україна») відкриває розділ, присвячений Юзефу Габріелю Стемпковському. Т.Сроґош розглядає оцінки, які дали цьому діячеві А.Ролле, М.Бобжинський, Ф.Равіта-Гавронський, В.А.Серчик, Г.Литвин, П.Борек. Усі вони відзначали крутий норов полковника і його нещадну розправу над гайдамаками. Аналізуючи праці української історіографії з цього питання, автор зауважує, що тут постать Ю.Г.Стемпковського змальовано у ще більш темних барвах. Як приклад, наводить оцінки Г.Храбана та П.Мірчука. Польський історик звернув увагу й на те, що українські дослідники витоки гайдамацького руху бачать у козацьких традиціях. У цьому контексті він наводить судження Т.Чухліба (с.85). На переконання Т.Сроґоша, гайдамацькі виступи, окрім певної історичної тяглості, внутрішніх соціально-економічних передумов, були також спровоковані ззовні – Росією. Автор вважає, що придушення руху гайдамаків сприяло блискучій політичній і військовій кар'єрі Ю.Г.Стемпковського, але до кінця свого життя він перебував під страхом в очікуванні помсти з боку українського народу (с.100).

Розділ «Структури Польсько-Литовської держави в надзвичайних ситуаціях. Річ Посполита стосовно анексії Криму 1783 р.» присвячено змінам у розстановці сил у Північному Причорномор'ї. Дослідник доволі детально зупинився

на дипломатичних заходах ключових країн, на воєнних діях, умовах мирних договорів.

У наступному розділі («Загрози безпеці на південно-східних окраїнах Речі Посполитої наприкінці 70-х рр. XVIII ст. у світлі кореспонденції київського воеводи Юзефа Габріеля Стемпковського») автор зазначає, що навіть криваве придушення гайдамацьких виступів не зняло з порядку денного загрозу нових бунтів. Такого висновку дослідник дійшов, аналізуючи листування згаданого урядника – найважливіше джерело для з'ясування суспільно-політичної ситуації на теренах Правобережної України.

Третю частину своєї книги автор назвав «Локальна політика». У першому її розділі він розглянув політичну й військову кар'єру Ю.Г.Стемпковського до початку 1770-х рр. Виходячи зі специфіки опублікованої праці, у цьому розділі доволі багато сентенцій, які ми вже зустрічали в попередніх частинах. У розділі «Реґалістична партія в Київському воеводстві 1783–1788 рр.» розглянуто роль очільників указанного політичного угруповання та позицію шляхти з найважливіших поточних проблем. Т.Сроґош задається питанням: наскільки глибоко історикові необхідно вивчати фактори впливу на політику? Чи є необхідність досліджувати приватне життя осіб, котрі суттєво впливали на політичні процеси у країні? Третій розділ присвячено діяльності київського воеводи Ю.Г.Стемпковського в 1790 р. та обставинам його смерті.

Четверта частина праці має назву «До модернізації». Відкриває її розділ «Нові місцеві адміністративно-самоврядні органи у Правобережній Україні в період панування Станіслава Августу Понятовського». Т.Сроґош проаналізував доволі розлогу історіографію цього питання, а також зупинився на самому процесі реформ. Відзначимо, що дослідник дещо захопився ходом перетворень і не акцентував увагу читача, що вони були запізнілими й не могли приглушити протистояння між шляхтою та простолюдом. Історик констатує, що з утвердженням російської влади було створено адміністративні інституції, які поклали початок бюрократії (с.195). У другому розділі («Контакти Речі Посполитої з Новоросійською губернією (до 1783 р.)») автор аналізує наслідки російсько-турецької війни 1768–1775 рр., у тому числі питання визначення кордонів між Річчю Посполитою й Росією.

Зважаючи на те, що Т.Сроґош – знаний дослідник історії медицини, звичайно, він не міг у своїй книзі оминати увагою питання медичного забезпечення та боротьби з епідеміями холери й чуми, зокрема за часів С.А.Понятовського. У заключному розділі розглядається також діяльність лікарів німецького походження на службі Речі Посполитої у другій половині XVIII ст.

На нашу думку, хоч у кожній зі складових частин своєї праці дослідник підсумовує результати власних пошуків, очевидно, книга тільки виграла б, якби в ній було наведено загальні висновки. Цілком слушна висока оцінка Т.Сроґошем наукового доробку В.А.Серчика. Однак, нам видається, що беручи його творчість за еталон, автор рецензованої праці до певної міри переоцінив значимість для української історіографії студій П.Мірчука та Г.Храбана. Т.Сроґош пише: «Наприклад, знаний український історик-краєзнавець, журналіст і громадський діяч Євген Букет у книзі, виданій у 2014 р. про одного

з полковників Коліївщини, Івана Бондаренка, лише раз звернувся до трактувань В.А.Серчика, натомість часто цитував публікації Петра Мірчука та Григорія Храбана» (с.33). Очевидно, щоб частіше цитувати В.А.Серчика необхідно знати польську мову й мати доступ до наукового доробку історика.

Український дослідник, який ознайомиться з працею Т.Сроґоша, можливо, знайде ще якісь упущення чи невідповідності щодо прийнятих у вітчизняній історіографії трактувань. Це цілком природно, адже результат залежить від кута зору, під яким фахівці сусідніх країн дивляться на спільну історичну спадщину. Уважаємо, що чим більше контактів буде між нами, тим зваженішими стануть оцінки минулого з обох боків. Історія не повинна роз'єднувати тих, хто живе тепер.

Є.Г.Сінкевич (Миколаїв)